

УДК 34.343.265.5

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.105>

ПОЗБАВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ НАГОРОДИ УКРАЇНИ У СИСТЕМІ ПОКАРАНЬ

Парасюк Н.М.,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінально-правових дисциплін,

Львівський державний університет внутрішніх справ

ORCID: 0000-0002-7489-9181

Парасюк Н.М. Позбавлення державної нагороди України у системі покарань.

У статті аналізується позбавлення державної нагороди України як новий вид покарання у системі покарань. З'ясування кримінально-правової природи цього виду покарання проведено із використанням прийомів системного тлумачення тексту кримінального закону України, тобто через виявлення внутрішніх та зовнішніх зв'язків кримінально-правової норми, передбаченої ст. 54-1 КК України, з іншими нормами, в тому числі і з нормами іншого законодавства. Визначено, що доцільно проводити паралель між призначенням покарання у виді позбавлення державної нагороди України та позбавленням військового, спеціального звання, рангу чину або кваліфікаційного класу. Детальному аналізу піддається текст Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо позбавлення державних нагород за популяризацію або пропаганду держави-агресора чи вчинення інших протиправних дій проти України» від 20 листопада 2024 року № 4074-IX. На підставі цього визначено темпоральну дію ст. 54-1, а також змін, які внесено, зокрема, до статей 51, 52 та 77 КК України.

Неоднозначно оцінюється законодавча вказівка про можливість призначення позбавлення державної нагороди України за вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину без зазначення про спрямованість посягання щодо певного об'єкта. З огляду на це, пропонується, що рішення про призначення покарання у цих випадках має бути судом належно мотивованим.

Наголошується на спеціальному суб'єктному складу цього покарання. Суд може за вироком позбавити засудженого державної нагороди України, правовий статус якої визначено Законом України «Про державні нагороди України». Сферою дію цього виду покарання не охоплюється нагородження засудженого відомчими нагородами тощо.

Засуджена особа, яка позбавлена державної нагороди України позбавляється назавжди пільг та переваг, встановлених спеціальними законами. У зв'язку з цим таких пільг також позбавляються члени сім'ї такої особи.

Текстуальне позначення назви покарання дозволяє зробити висновок, що за вчинення одного кримінального правопорушення особа може бути позбавлена лише однієї державної нагороди.

Ключові слова: кримінальний закон, покарання, позбавлення державної нагороди України, кримінально-правова норма, кримінальне правопорушення, суддівська дискреція.

Parasiuk N.M. Deprivation of the state award of Ukraine in the system of punishment.

The article analyzes the deprivation of a state award of Ukraine as a new type of punishment in the penal system. The author clarifies the criminal law nature of this type of punishment using the techniques of systematic interpretation of the text of the criminal law of Ukraine, i.e., by identifying internal and external links of the criminal law provision provided for in Article 54-1 of the Criminal Code of Ukraine with other provisions, including provisions of other sectoral legislation. It is determined that it is advisable to draw a parallel between the imposition of punishment in the form of deprivation of a state award of Ukraine and deprivation of a military, special rank, rank or qualification class. The text of the Law of Ukraine "On Amendments to the Criminal Code of Ukraine, the Criminal Procedure Code of Ukraine and Other Legislative Acts of Ukraine on Deprivation of State Awards for Popularization or Propaganda of the Aggressor State or Committing Other Unlawful Acts against Ukraine" of November 20, 2024, No. 4074-IX is subjected to a detailed analysis. This determines the temporal effect of Art. 54-1, as well as the amendments made, in particular, to Articles 51, 52 and 77 of the Criminal Code of Ukraine.

The legislative instruction on the possibility of imposing deprivation of a state award of Ukraine for committing a grave or especially grave crime without specifying the targeting of the offense against a particular object is ambiguous. In view of this, it is proposed that the decision to impose a penalty in these cases should be duly motivated by the court.

The special subjective composition of this punishment is emphasized. The court may deprive the convicted person of a state award of Ukraine, the legal status of which is determined by the Law of Ukraine "On State Awards of Ukraine". The scope of this type of punishment does not cover the awarding of departmental awards, etc.

A convicted person who is deprived of a state award of Ukraine is permanently deprived of the benefits and advantages established by special laws. In this regard, family members of such a person are also deprived of such benefits.

The textual designation of the name of the punishment allows us to conclude that a person may be deprived of only one state award for committing one criminal offense.

Key words: criminal law, punishment, deprivation of the State award of Ukraine, criminal law provision, criminal offense, judicial discretion.

Постановка проблеми. Відповідно до законодавчої класифікації, яка передбачена у ст. 52 КК України, усі покарання поділяються на три види – основні, додаткові, а також ті, які можуть застосовуватися як основні, так і додаткові. Зазначена класифікація проводиться законодавцем без визначення критерію, але при цьому зазначається, що за одне кримінальне правопорушення може бути призначено лише одне основне покарання, передбачене в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України. До основного покарання може бути приєднане одне чи кілька додаткових покарань у випадках та порядку, передбачених цим кодексом. Додаткове покарання має допоміжний характер у процесі виконання мети основного виду покарання – запобігання вчиненню кримінальних правопорушень засудженою особою, а також іншими особами.

Вперше за два десятиліття чинності КК України 2001 року відбулися зміни у сфері пеналізації, в частині, зокрема, розширення переліку додаткових видів покарань. Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо позбавлення державних нагород за популяризацію або пропаганду держави-агресора чи вчинення інших протиправних дій проти України» від 20 листопада 2024 року № 4074-IX (далі – Закон України від 20 листопада 2024 року № 4074-IX) [1] передбачено зміни до ст.ст. 51, 52 та 77 КК України. КК України було доповнено новою ст. 54-1 «Позбавлення державної нагороди України». Таким чином, розширено перелік додаткових видів покарання.

Мета статті. Новизна покарання у виді позбавлення державної нагороди України, а також фактична відсутність наукових розробок цього аспекту кримінально-правового регулювання, обумовлює необхідність дослідження його кримінально-правової природи.

Виклад основного матеріалу. Вочевидь, що дослідження особливостей призначення нового виду покарання слід розпочинати із аналізу тексту закону, яким було внесено зміни до чинного КК України. Це дозволить зрозуміти соціальну обумовленість розширення системи покарань в Україні, визначити темпоральну дію цієї норми у часі, а також встановити інші елементи кримінально-правового регулювання.

У розділі II «Прикінцеві положення» Закону України від 20 листопада 2024 року № 4074-IX зазначається, що «цей закон набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування». Відмінною особливістю цього закону є те, що дата його прийняття та дата офіційного опублікування у газеті «Голос України» № 172 збігаються – 20 листопада 2024 року. Чи перебуває ця ситуація в рамках установленної законодавчої процедури? Частиною 1 ст. 139 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10 лютого 2010 року № 1861-VI передбачено, що підписані Президентом України закони публікуються в газеті «Голос України» та у Відомостях Верховної Ради України, а також розміщуються на офіційному веб-сайті Верховної Ради України [2]. У цьому законі не визначено порядок передачі законів для офіційного опублікування до вказаних друкованих видань. Однак, у ч. 2 ст. 139 цього закону зазначається, що підписані Головою Верховної Ради України постанови та інші акти не пізніше наступного дня після їх підписання передаються Апаратом Верховної Ради для опублікування в газеті «Голос України» та у Відомостях Верховної Ради України. Вочевидь, що така сама процедура застосовується і щодо підписаних Президентом України законів.

Підписаний Президентом України закон України має бути повернутий до Верховної Ради України. Після опрацювання структурним підрозділом з документального забезпечення текст закону України в електронній і паперовій формах надсилається до редакції газети «Голос України» [3]. Газета «Голос України» видається п'ять разів на тиждень державною, а також іншими мовами відповідно до закону [4]. Текст закону, який надійшов до редакції газети технічно може бути опублікований у номері газети, який готується до виходу, як мінімум, на наступний день. В контексті внесення змін до КК України, особливо важливо дотримуватися порядку оприлюднення законів, оскільки з цим процесом пов'язується чинність кримінального закону в часі (ст. 4 КК України), а також вирішення

питання про зворотну дію закону про кримінальну відповідальність у часі (ст. 5 цього кодексу). Відповідно до інформації, яка міститься у вкладці «Картка документа» на офіційному веб-сайті Верховної Ради України, Закон України від 20 листопада 2024 року № 4074-IX набрав чинності 21 листопада 2024 року.

Цим законом було розширено систему покарань та включено такий вид як – позбавлення державної нагороди України (п. 2-1 ст. 51 КК України). Частиною 2 ст. 52 КК України позбавлення державної нагороди України визначено додатковим видом покарання. Таким чином, за характером правообмежень зміни, які внесені Законом України від 20 листопада 2024 року № 4074-IX слід віднести до таких, які посилюють кримінальну відповідальність у зв'язку із передбаченням можливості призначення додаткового покарання. Вказані зміни мають лише пряму дію в часі та поширюються на осіб, які вчинили кримінальні правопорушення після набрання ними чинності.

Вочевидь, що з моменту набрання чинності Законом України від 20 листопада 2024 року № 4074-IX, має змінитися і судова практика. Так, у вироку Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 09 грудня 2024 року у справі № 308/14954/ 23, провадження № 1-кп/308/74/24, на підставі врахування відомостей про особу, зокрема, про те, що засуджений має ряд нагород, суд зробив висновок, що виправлення засудженого можливе без відбування покарання [5]. Відповідно до цього вироку засуджено ОСОБА_6 за ч. 1 ст. 436-1 КК України, а саме поширення, а також публічне використання символіки комуністичного тоталітарного режиму на території України. Вчинення цього кримінального правопорушення створює загрозу міжнародному правопорядку в частині можливості поширення кримінальних правопорушень тоталітарних режимів. Відповідно до засади невідворотності покарання, не виправданим є врахування наявності в засудженого нагород як обставини, що обумовлює знижений ступінь суспільної небезпеки вчиненого діяння за цією статтею. З цих міркувань соціально обумовленим слід вважати доцільність введення до системи покарання позбавлення державної нагороди України.

Зміст покарання у виді позбавлення державної нагороди України законодавчо визначений у новій ст. 54-1 КК України, редакція якої містить лише одну частину. Для з'ясування кримінально-правової природи цього виду покарання слід використати правила системного тлумачення, у процесі якого зміст кримінально-правової норми визначається на підставі зв'язку ст. 54-1 КК України з іншими нормами як кримінального закону, а також іншогогалузевими нормами.

Частиною 2 ст. 52 КК України встановлено, що покарання у виді позбавлення державної нагороди України є додатковим видом покарання. Звідси, за жодних умов не може призначатися самостійно без основного покарання, але завжди йде додатком до останнього. Зміст правообмежень у цьому виді покарання визначається дією, яка позначена терміном «позбавлення». У системі покарань цей термін вживається для позначення п'яти видів покарань, серед яких три є додатковими – позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, позбавлення державної нагороди України та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Позбавлення передбачає заборону на певний період або назавжди реалізації засудженим своїх прав, отримання пільг чи переваг у певній сфері відносин.

За змістом правообмежень покарання у виді позбавлення державної нагороди України полягає у тому, що особа, яка позбавлена державної нагороди України, втрачає назавжди право на усі права і пільги, що були нею отримані, які передбачені спеціальними законами. Так, наприклад, ч. 3 ст. 3 Закону України «Про щомісячну грошову виплату деяким категоріям громадян» від 27 липня 2022 року № 2454-IX передбачено, що особа, позбавлена державної нагороди України, а також члени сім'ї такої особи втрачають право на отримання щомісячної грошової виплати [6].

Залежно від можливості визначення строку – позбавлення державної нагороди України відноситься до безстрокових видів покарання, оскільки його часові рамки законодавчо не установлені.

Залежно від суб'єкта, до якого може бути застосовано позбавлення державної нагороди України, цей вид покарання слід віднести до категорії спеціальних. Першочергово ст. 54-1 КК України виставляється вимога про те, що суд може вирішувати питання про застосування цього виду покарання до засудженої особи, яка має державну нагороду України. Бланкетний спосіб викладу ст. 54-1 КК України визначає необхідність звернутися до іншогогалузевого законодавства для тлумачення ознак суб'єкта, до якого може бути застосовано цей вид покарання. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про державні нагороди України» від 16 березня 2000 року № 1549-III, державні нагороди України є вищою формою відзначення громадян за видатні заслуги у розвитку економіки, науки, культури, соціальної сфери, захисті Вітчизни, охороні конституційних прав і свобод людини, державному будівництві та громадській діяльності, за інші заслуги перед Україною [7]. Видами державних нагород є: звання Герой України; орден; медаль; відзнака «Іменна вогнепальна зброя»; почесне звання України; Державна премія України; президентська відзнака.

Окрім, державних нагород, окремими нормативними актами може бути передбачено нагородження іншими відзнаками. Так, наприклад, наказом Міністерства оборони України від 11 березня 2013 року № 165 затверджено Положення про відомчі заохочувальні відзнаки Міністерства оборони України. Цим Положенням визначається порядок нагородження військовослужбовців та працівників Збройних Сил України, а також інших осіб заохочувальними відзнаками Міністерства оборони України [8]. Нагородження цими відзнаками не входить у сферу дії додаткового покарання у виді позбавлення державної нагороди України. При призначенні покарання у виді позбавлення державної нагороди України, суди мають врахувати, що нагородження державними нагородами провадиться указом Президента України, а також те, що нагородженому вручається державна нагорода та документ, що посвідчує нагородження нею. Усі ці відомості мають бути встановлені та відображені у мотивувальній частині вироку суду.

Аналіз кримінально-правових норм, дозволяє зробити висновок, що позбавлення державної нагороди України як додатковий вид покарання не передбачено у жодній із санкцій статей Особливої частини КК України. Таким чином, воно має призначатися в усіх випадках відповідно до положень Загальної частини КК України. Потрібно зауважити, що такі особливості застосування характерні також і для позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу. В контексті цього виду покарання у абз. 3 п. 15 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 року № 7 рекомендується судам у вироках наводити мотиви призначення покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу чину або кваліфікаційного класу [9]. Вочевидь, що така рекомендація має своїм завданням заповнити наявну у ст. 54 КК України прогалину щодо мотивів, які мають братися до уваги судом при призначенні цього покарання. Так, як це, наприклад, зроблено у ч. 2 ст. 55 КК України прийнятно до позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Законодавчою є вказівка про те, що даний вид покарання як додатковий може бути призначений судом і у тому випадку, коли не передбачений у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України за умови, що з урахуванням характеру кримінального правопорушення, вчиненого за посадою або у зв'язку із заняттям певною діяльністю, особи засудженого та інших обставин справи суд визнає за неможливе збереження за ним права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю [9].

Залежно від порядку призначення, покарання у виді позбавлення державної нагороди України слід віднести до додаткових покарань, які відносяться на угляд суду. Факультативність цього виду покарання визначається законодавчою вказівкою на те, що засуджена особа, яка має державну нагороду України «може бути позбавлена за обвинувальним вироком суду такої державної нагороди України». Вочевидь, що також і ця обставина додатково обумовлює вже обов'язок суду у випадку позбавлення державної нагороди України детально мотивувати свої рішення.

У тексті ст. 54-1 КК України жодним чином не наголошується про те, які саме обставини вчиненого кримінального правопорушення мають бути враховані судом при позбавленні засудженого державної нагороди України. Якщо ж вернутися до назви Закону України від 20 листопада 2024 року № 4074-IX, то у ній зазначається про позбавлення державних нагород за популяризацію або пропаганду держави-агресора чи вчинення інших протиправних дій проти України. У Пояснювальній записці розробники проєкту цього закону визначили його цілі та завдання як вдосконалення законодавства України щодо позбавлення державних нагород України осіб, засуджених за тяжкі чи особливо тяжкі злочини або кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України, проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, а також осіб, які популяризують або пропагують державу-агресора та її органи влади, їх представників, або вчиняють інші дії, спрямовані на створення позитивного образу держави-агресора, виправдовування та визнання правомірною окупацію території України [10]. Таким чином, стає зрозумілою соціальна обумовленість розширення засобів карального впливу через доповнення системи покарань ще одним видом покарання. Чи враховано це у законодавчій конструкції позбавлення державної нагороди України?

Відповідно до ст. 54-1 КК України позбавлення державної нагороди може бути застосовано судом до засуджених осіб за вчинення, зокрема: 1) тяжкого чи особливо тяжкого злочину; 2) кримінального правопорушення проти основ національної безпеки України незалежно від ступеня тяжкості; 3) кримінального правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку незалежно від ступеня тяжкості; 4) кримінального правопорушення, передбаченого статтями 258-258-5, 260, 261 КК України, незалежно від ступеня тяжкості. Формулювання першої категорії злочинних діянь, за вчинення яких суд може призначити цей вид покарання, зроблено законодавцем без прив'язки до певного об'єкту посягання. Вочевидь, що за таких умов, позбавлення державної нагороди України може бути застосовано до засудженої особи, яка вчинила будь який тяжкий чи особливо тяжкий злочин, незалежно від його спрямованості щодо певного кон-

кретного об'єкта. Чи відповідає таке положення засаді призначення справедливого покарання? Відповідь не буде однозначною.

У п. 10 Порядку представлення до нагородження та вручення державних нагород України, який затверджено указом Президента України від 19 лютого 2003 року № 138/2003, передбачено, що особу, яку відзначено державною нагородою, може бути представлено до наступного нагородження не раніше, ніж через три роки після попереднього нагородження, за винятком представлення до нагородження за виявлені особисту мужність і героїзм [11]. Вочевидь, що не виключення, що особа може бути нагороджена одразу декількома державними нагородами. Назва виду покарання у ст. 54-1 КК України сформульована як – позбавлення державної нагороди України. Чи може бути засуджена особа позбавлена за вироком суду одразу усіх державних нагород? Якщо проводити аналогію із позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, то тут йдеться про множину посад. Очевидно, що за ст. 54-1 КК України з урахуванням формулювання назви виду покарання засуджена особа за вчинення кримінального правопорушення може бути позбавлена лише однієї державної нагороди України.

В контексті загальних засад призначення розглядуваного виду покарання, слід також зауважити, що Законом України від 20 листопада 2024 року № 4074-IX внесено зміни до ст. 77 КК України. Таким чином, передбачається, що у разі звільнення від відбування покарання з випробуванням можуть бути призначені додаткові види покарання, перелік яких доповнено покаранням у виді позбавлення державної нагороди України. Підтримується позиція про те, що у розглядуваному випадку зміст судової дискреції полягає у тому, що за вироком суду засудженому призначається основне покарання та додаткове покарання. Враховуючи тяжкість кримінального правопорушення, особу винного та інші обставини справи, суд визначає можливість виправлення засудженого без реального відбування покарання. Постановляється рішення про звільнення від відбування основного покарання з випробуванням, а відповідно додаткове покарання має виконуватися реально. Тому, призначення додаткового покарання відповідно до ч. 1 ст. 77 КК України не є окремою процесуальною дією, але є результатом застосування звільнення лише від основного покарання [12, с. 323].

Правовий статус державних нагород також і обумовлює застосування спеціального порядку виконання цього додаткового покарання. Законом України від 20 листопада 2024 року № 4074-IX було доповнено Кримінально-виконавчий кодекс України новою главою 6-1, яка містить одну статтю 29-1, що визначає порядок виконання покарання у виді позбавлення державної нагороди України [1]. Після набрання вироком законної сили його копія надсилається Президенту України та Міністерству юстиції України. Вперше на законодавчому рівні передбачена спеціальна умова про необхідність оприлюднення резолютивної частини такого вироку. Це має здійснюватися у два етапи, спершу шляхом публікації в офіційних друкованих виданнях, в яких здійснюється офіційне оприлюднення актів Президента України. Після цього резолютивна частина вироку розміщується на офіційному веб-сайті Президента України. Міністерство юстиції України протягом трьох робочих днів після одержання копії вироку, яким засудженого позбавлено державної нагороди України, вживає заходів щодо припинення застосування пільг та пов'язаних з ними прав, передбачених для осіб, нагороджених державними нагородами України.

Висновки. Отож, у процесі аналізу нових положень КК України про позбавлення державної нагороди було запропоновано правила застосування цього виду покарання до засуджених осіб, а також виокремлено деякі дискусійні моменти, які можуть виникати у цьому процесі, а саме: при дослідженні механізму набрання чинності змін до кримінального закону України, пов'язаних і пеналізацією окремого додаткового виду покарання у виді позбавлення державної нагороди; при з'ясуванні категорії осіб, до яких може бути застосовано цей вид покарання; у порядку призначення позбавлення державної нагороди у випадку, коли особа має декілька державних нагород; щодо застосування цього додаткового виду покарання при звільненні від відбування покарання з випробуванням, тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо позбавлення державних нагород за популяризацію або пропаганду держави-агресора чи вчинення інших протиправних дій проти України: Закон України від 20 листопада 2024 року № 4074-IX / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4074-20#n11> (дата звернення: 02.01.2025).
2. Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10 лютого 2010 року № 1861-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#n1063> (дата звернення: 02.01.2025).

3. Положення про порядок роботи з документами у Верховній Раді України: додаток 1 до розпорядження Голови Верховної Ради України від 08 лютого 2021 року Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/19/21-%D1%80%D0%B3#n1021> (дата звернення: 02.01.2025).
4. Статут Державного підприємства «Голос України» (нова редакція), затверджено розпорядженням Управління справами / Голос України. URL: http://www.golos.com.ua/documents/zvit/statut_dp_golos_ukrainy.pdf (дата звернення: 02.01.2025).
5. Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 09 грудня 2024 року у справі № 308/14954/ 23, провадження № 1-кп/308/74/24 / Єдиний державний реєстр судових рішень. / <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123587396> (дата звернення: 02.01.2025).
6. Про щомісячну грошову виплату деяким категоріям громадян: Закон України від 27 липня 2022 року № 2454-IX / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2454-20#Text> (дата звернення: 02.01.2025).
7. Про державні нагороди України: Закон України від 16 березня 2000 року № 1549-III / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1549-14#Text> (дата звернення: 02.01.2025).
8. Положенням про відомчі заохочувальні відзнаки Міністерства оборони України: наказ Міністерства оборони України від 11 березня 2013 року № 165, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 25 березня 2013 року за № 484/23016 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0484-13#n45> (дата звернення: 02.01.2025).
9. Про практику призначення судами кримінального покарання: Постанова Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 року № 7 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03#Text> (дата звернення: 02.01.2025).
10. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо позбавлення державних нагород за популяризацію або пропаганду держави-агресора чи вчинення інших протиправних дій проти України» / Верховна Рада України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=11410&conv=9> (дата звернення: 02.01.2025).
11. Порядок представлення до нагородження та вручення державних нагород України: указ Президента України від 19 лютого 2003 року № 138/2003 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/138/2003#Text> (дата звернення: 02.01.2025).
12. Парасюк Н.М. Застосування додаткових покарань у разі звільнення від відбування основного покарання з випробуванням (аналіз законодавчих змін). *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія ПРАВО. 2024. Випуск 86: частина 4. С. 322–328.